

УДК 340.1

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2024/2.128-12>

Денис СЕВРЮКОВ, д-р юрид. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-4106-6375

e-mail: denys.sevriukov@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ІДЕЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА У ПОГЛЯДАХ ФРАНЦУЗЬКИХ ЛІБЕРАЛЬНИХ ФІЛОСОФІВ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТЬ

Вступ. Досліджено особливості та еволюція поглядів французьких ліберальних філософів наприкінці XVIII – на початку XIX ст. щодо ідеї політичного представництва у зв'язку з проблематикою суверенітету народу, свободи, демократії та республіканського устрою.

Методи. Для реалізації визначеної мети були використані загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, серед яких аналітичний, логіко-історичний, порівняльно-правовий тощо.

Результати. Висвітлено внесок Е. Сієса в політичну теорію республіканізму, його обґрунтування органічного зв'язку між суверенітетом народу та політичним представництвом із принциповим розмежуванням республіки та демократії. Показано особливості й відмінності модерної індивідуальної свободи від античної, роль представницького врядування у захисті політичної свободи в ліберальній доктрині Б. Констана та значення проблеми всевладдя більшості в поглядах А. Токвіля.

Висновки. У межах інтелектуальної традиції французького лібералізму ідея політичного представництва була частиною теорії революційного республіканізму, дискурсів суверенітету, свободи, зваженого й відповідального врядування. Політичне представництво як базова ідея та інституційний механізм республіки протиставлялося доктринам необмеженого народного суверенітету та прямої демократії.

Ключові слова: репрезентація, свобода, суверенітет народу, республіка, демократія.

Вступ

Передумови. Поняття представництва як репрезентації або втілення має давню історію. Однак інтелектуальні витoki сучасної системи політичного представництва як усталеної ознаки демократичного врядування, яка передбачає, що обрані народом представники в парламенті ухвалюють закони згідно із чинними стандартами законності та верховенства права, були сформовані у Новий час. Як доктринальне поняття політичної філософії Нового часу політичне представництво має суперечливу історію концептуалізації. Ключовий внесок у формування доктрини політичного представництва зробили англійські (друга половина XVII ст.), американські та французькі мислителі (друга половина XVIII – початок XIX ст.). Доктринальне обґрунтування та легітимація модерних інститутів політичного представництва історично пов'язані з революційними процесами, які відбувались в Англії, Північній Америці та Франції. З огляду на відмінні політичні та соціокультурні контексти, концептуалізації політичного представництва мали суттєві національні особливості. Зокрема, ідеться про проблематику народного суверенітету, свободи, республіки, які визначали зміст дискусій щодо політичного представництва. **Актуальність** статті зумовлена потребою здійснити всебічне дослідження поглядів французьких ліберальних мислителів щодо ідеї політичного представництва у революційну добу, що не було предметом окремих публікацій в Україні. **Метою** статті є дослідження особливостей та еволюції поглядів французьких ліберальних філософів щодо ідеї політичного представництва наприкінці XVIII – на початку XIX ст. У зв'язку із цим завданнями є аналіз і порівняння теоретичного осмислення природи політичного представництва, соціального призначення та функцій у зв'язку з проблематикою суверенітету народу, свободи, демократії та республіканського устрою. Об'єктом є політичне представництво як складник європейської інтелектуальної політико-правової традиції.

Методи

Для реалізації визначеної мети були використані загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання,

серед яких аналітичний, логіко-історичний, порівняльно-правовий тощо.

Результати

Новий час, або доба Модерну, – період історії, який характеризується фундаментальними зрушеннями в європейських суспільствах, які корінним чином трансформували систему соціальних інститутів (включаючи політичні та правові), а також ідеологічні уявлення, що їх пояснювали та легітимували. До ключових змін належить формування моделі територіальної держави, а згодом і національної. Формування та переходи між моделями модерної держави супроводжувались семантичними інноваціями, теоретичними концептуалізаціями, згідно з якими держава почала розумітися абстрактно, як знеособлений або деперсоніфікований інститут. У такому розумінні держава не розчинялась ні в персоні правителя, ні в народі, а набувала власної суб'єктності. Держава виражала у власній особі символічний, політико-юридичний зв'язок між правителем, народом і територією. Однак унаслідок абстрактності модерного поняття публічновладної організації єдність між тими, хто править, і тими, ким управляють, потребувала репрезентації, а саме втілення народу в особі правителя – носія суверенної влади. Така репрезентація виражалася в інститутах політичного представництва.

Новочасні витoki концептуалізації поєднання загалу з одиничним у певній інституційній єдності яскраво виражені в політичній теорії Томаса Гобса. Англійський філософ створював модерне політичне мислення, використовуючи середньовічний інструментарій, зокрема номіналізм, згідно з яким об'єктивно існують лише окремі речі, а загальні – лише як поняття у формі знаків чи імен, тобто людських уявлень про речі. Тому загальне може бути репрезентовано – представлено в одиничному, тобто держава може вважатись особою та особистістю, що репрезентує собою загальне – сукупність і єдність усіх громадян. Звісно, формула *rex est populus* (король є народ) була використана Гобсом для обґрунтування переваг абсолютизму, однак важливим було те, що в конструкції політичного тіла "Левіафана" смисловий

© Севрюков Деник, 2024

образ і механізми репрезентації були далекими від простого ототожнення конкретного правителя та держави. У теорії репрезентативного суверенітету Гобса суверен та індивіди, які його уповноважують на представництво всіх і кожного, утворюють особливу складно-сконструйовану єдність, "реальність" якої сформована юридичними фікціями. Важлива роль політичного представництва у Новий час пов'язана також із тим, що основною ознакою та сутнісним змістом суверенітету стає законодавча діяльність, з якої походить решта повноважень правителя. За Гобсом, суверенітет виявляється в законі, який є "прескриптивним владним рішенням, звільненням від зовнішніх оцінок щодо його сумісності зі справедливістю" (Севрюков, 2018, с. 75).

У Франції до революції 1789 року повнота монархічного суверенітету полягала насамперед у тому, що королю належала незалежна й неподільна законодавча влада, а нація, за твердженням Луї XV, була "формою його власного тіла" (Мере, Жерар, 2003, с. 67). З перемогою революції відновлюються та принципово змінюються способи політичного представництва, утверджуються нові концепції суспільства й нації. "Уже не йшлося про представництво частин суспільства або окремих потреб перед вищою інстанцією (королем), але скоріше про вираження через представництво волі нації. Таким чином, представницьке тіло наділяє голосом не багатоманітність волі різних станів, але єдину волю нації. Тому йдеться про представництво політичної єдності" (Duso, Giuseppe, 2003, p. 3).

Автором революційної теорії політичного представництва був Емануель-Жозеф Сієс. Погоджуючись із Руссо щодо природи нації, філософського обґрунтування її політичного тіла, Сієс принципово розходився із женецьким філософом щодо ідеї політичного представництва. Так само він відкидав цінність чеснот (важливого складника неоримської інтелектуальної традиції) через те, що вона є застарілою і не узгоджується з реальністю сучасного "торгівельного суспільства". У підґрунті такого суспільства покладено мотивацію економічного добробуту, а не громадянських чеснот, які включають у себе потребу особистої політичної участі у вирішенні загальних справ. Переважна більшість членів суспільства залучена у виробництві благ і послуг, процесах обміну, отже, вони потребують фахового й відповідального політичного представництва суспільних інтересів. Інститут політичного представництва походить зі складного поділу праці, на якому побудоване суспільство. Представники нації повинні за допомогою законів усувати дискримінацію, збільшувати конкуренцію, свободу й добробут людей. Свобода означала гарантовану законом можливість діяти, вільно користуватися та розпоряджатися власністю.

Законодавче вираження загальної волі без виборів є неможливим, але Сієс представницьку систему правління вважав ознакою не демократії, а республіки, і принципово їх розрізняв. У своєму баченні демократії як насамперед форми безпосереднього народовладдя та республіки як системи конституційного політичного представництва він солідаризувався з американцем Джеймсом Медісоном.

Республіка могла мати різні форми, але їх об'єднував принцип дуалізму, або подвійності влади. Верховенство влади нації було її природним правом. Однак вона об'єктивно потребувала репрезентації в інституті, на який умовно переноситься право представляти націю загалом. Це означає, що нація має установчу владу (*pouvoir constituant*), що й становить основний зміст її

суверенітету, за допомогою якої запроваджується похідна влада (*pouvoirs constitués*). Призначення заснованої влади полягає в тому, щоб ухвалити Конституцію – документарну форму суспільного договору – і забезпечити функціонування правопорядку відповідно до чинного законодавства. При цьому позитивне право включає в себе низку фундаментальних законів, які стосуються організації та функцій законодавчої, виконавчої і судової влади. Ці норми не можуть переглядатися органами установленої влади, тому що вважається, що вони походять безпосередньо від влади установчої. Водночас сама нація жодними позитивними приписами, окрім норм природного права, не зв'язується. І в разі потреби нація сама по собі може нестримно діяти повз інституційних і процедурних обмежень. При цьому важливо зазначити, що Сієс, на відміну від Руссо з його метафізичною загальною волею, вбачає у нації насамперед правову єдність, природа якої зумовлена природними правами індивідів.

Отже, важливим внеском Е. Сієса у політичну теорію республіканізму було обґрунтування органічного зв'язку між суверенітетом нації та політичним представництвом. Він сформулював сучасний принцип представництва, згідно з яким загальна воля нації виражається не через безпосередню політичну участь громадян, а через законодавство, яке ухвалюється депутатами, що мають статус представників усієї нації, а не конкретної групи виборців. З метою уникнення зловживань владою з боку народних представників Сієс запропонував запровадження суспільного контролю за змістом законодавства щодо відповідності Конституції.

Для одного з основоположників класичного лібералізму Бенжаміна Констана головною темою роздумів завжди була свобода. У контексті проблематики збереження і гарантій свободи особистості та формування вільного суспільства загалом він приділяв значну увагу узгодженню ліберальних принципів з демократичними засадами постреволюційної Франції. Засадицим принципом, на основі якого створювався конституційний образ держави, був народний суверенітет. Принцип народного суверенітету в інтерпретації Жан Жака Руссо, з одного боку, надавав легітимну основу для поєднання республіканської моделі з демократією, а з іншого, – уявлення про абсолютний і непогіршуваний характер суверенітету народу становило загрозу як для самого народу, так і для індивідуальних свобод зокрема. Не ставлячи під сумнів сам принцип, Б. Констан заперечував необмеженість суверенітету народу. Віра в те, що перенесення всієї повноти влади від персони спадкового короля на колективну особу – народ, неодмінно забезпечить і звільнить громадян, є хибною. У творі "Про принципи політики, застосовані до кожного правління" він застерігав, що "абстрактне визнання суверенітету народу жодним чином не збільшує суму свобод індивідів, і якщо надати суверенітету широти, якої він не повинен мати, то свобода може бути втрачена всупереч цьому принципу чи навіть завдяки йому" (Constant. *Principles of Politics...*, p. 175).

Свобода, у широкому сенсі слова, включаючи безпеку, залежить не від того, кому належить суверенітет – верховна влада, а від обсягу цієї влади та контролю за нею. Суверенітет, незалежно від конкретної форми правління (монархії, аристократії, демократії), завжди має бути обмеженим і відносним. Констан критикує концепцію Руссо, згідно з якою, внаслідок суспільного договору, індивід повністю підпорядковується суспільству. Він заперечує тези про те, що суверен ніколи не

завдасть шкоди громадянам. Загальна воля не має суперечити природі індивідів, індивідуальним правам, прагненню автономного існування особистості. У суверенітеті існують межі, які визначаються природним правом і мають бути закріплені в законодавстві. Ніхто з тих, хто привласнив собі суверенітет, не має правових підстав визнавати справедливим і легітимним те, що таким, по суті, бути не може. У самого народу немає права карати жодного невинуватого, називати без законних підстав винним жодного обвинуваченого, тому народ не може уповноважити жодну особу на такі дії. Відповідно, будь-який державний орган, який посилається на волю народу й утискає права та свободи, чинить незаконно й узурпує владу. До прав, які сукупно утворюють приватну сферу, захищену від публічновладного втручання, належать свобода особистості, совісті, думки, преси, приватної власності, захист від свавілля. Свобода передбачає право кожного підкорятися лише законам, не підлягати свавільному арешту; право висловлювати свою думку, обирати собі вид діяльності, розпоряджатися власністю, навіть зловживаючи нею, вільно пересуватися; право об'єднуватися з іншими індивідами за спільними інтересами; право впливати на здійснення влади шляхом призначення чиновників або представництва, петицій, запитів, які влада має враховувати. Такі види прав виражають насамперед свободу особистості, яка потребує автономії та невтручання, а не свободи активної політичної участі.

Французький філософ принципово розмежував античне й сучасне розуміння свободи, що стало фундаментом його доктрини лібералізму. В опублікованій лекції "Про свободу давніх порівняно зі свободою нових народів" він указував на те, що "справжня сучасна свобода є індивідуальною свободою, а політична свобода є її гарантією" (Constant. *The Liberty of the Ancients...*, p. 323). Свобода давніх людей була виключно політичною, яка зводилась до активної та постійної участі в загальних справах. Особистість перебувала під наглядом і не мала свободи думки, не була вільна у виборі занять та релігії. Натомість сучасні люди більше цінують приватну незалежність і націлені на реалізацію власних інтересів. Право участі у формуванні державної влади, її здійснення та контролю є похідними від особистої свободи. Без політичної свободи зосередженість на власних справах може полегшити зловживання владою з боку її носіїв. Однак більшість людей не готові поступитись приватною незалежністю заради політичної діяльності. Тому сучасне суспільство потребує представницької системи врядування, призначенням якої має бути ухвалення законів. Законотворчість представницького органу не є абсолютною та необмеженою. На думку Константа, громадяни зобов'язані підпорядковуватися закону, якщо він ухвалений легітимним органом і має справедливі межі. До несправедливих законів він відносив ті, які мають зворотну дію, суперечать моралі, спонукають громадян доносити один на одного, роблять громадян відповідальними не за власні дії тощо. Констант усвідомлював небезпеку необмеженого правління: "Якщо не виставити межі представницької влади, то депутати від народу стануть не захисниками свободи, але кандидатами в тиранів; коли ж тиранія встановилася, вона може бути більш жорстокою через те, що кількість тиранів величезна. За державного устрою, частиною якого виступає національне представництво, нація є вільною лише тоді, коли перед її депутатами поставлена стимулювальна сила" (Constant. *Principles of Politics...*, p. 195). Отже, філософія лібералізму Бенжаміна Константа ґрун-

тується на уявленнях про особисту свободу, яка не лише принципово відрізняє сучасні йому народи від народів давніх, але й покладена в основу розмежування між суспільством і державою. Політичне представництво, яке має гарантувати відносну незалежність громадян, з одного боку, передбачає участь громадян у політичному житті, з іншого, – надає можливість уникати такої участі, тобто узаконює сферу приватної автономії.

У постреволюційний час Алексіс де Токвіль звернув увагу на ключову проблему незрілих демократій – відсутність балансу між рівністю та свободою. Досліджуючи феномен масової демократії, подібно до Б. Константа, він виявляв загрози для індивідуальної свободи, що існують у демократичних режимах, які проголошують принцип народного суверенітету.

Самоврядування у поєднанні з парламентським представництвом, незалежною судовою владою, збалансованим розподілом влади виступають інституційними гарантіями проти адміністративної централізації, яка відзначається зосередженням управління в руках чиновників, або концентрацією урядової влади в законодавчих органах. Небезпечною для демократії є і повне підпорядкування законодавчої влади волевиявленню маси виборців. Ідеться про "тиранію більшості", нестримну та зарозумілу масу, яка чинить свавільний вплив на представників державної влади. Згубне всевладдя можливе за умови, коли суверенітет народу не обмежується законами, а сам народ сакралізується подібно до влади королів. Думка про те, що народ як такий завжди правий, а помилитися можуть лише його представники, є хибною та небезпечною. Суспільство є об'єднанням індивідів, яким від природи властиві вади й пороки, які з утворенням асоціації не зникають. Усевладдя більшості призводить до непослідовної та некомпетентної законодавчої політики, порушує рівновагу влади. Основною його ідеєю було те, що і часи масових демократій і крайнього індивідуалізму запорукою проти тиранічного панування має стати досягнутий баланс між рівністю та свободою.

Дискусія і висновки

Серед чинників, які зумовлюють глибоку кризу сучасної ліберальної демократії, суттєву роль відіграє зростання популізму, невід'ємним складником якого є проблема представництва. Питання символічної та інституційної репрезентації були вкрай гострими й у часи Французької революції, коли модерне націєтворення супроводжувалось переходом від монархічного до народного суверенітету. Для французьких ліберальних мислителів ідея політичного представництва виростала з дискурсу свободи, а саме з уявлень про те, що модерне суспільство спирається на розуміння свободи, яке принципово відрізняється від античних ідеалів. В основу ліберальної теорії політичного представництва покладено розмежування приватної та публічної сфер, відокремлення від безпосередньої демократії. Політичне представництво, з одного боку, передбачає участь громадян у політичному житті, з іншого, надає можливість уникати такої участі, тобто узаконює сферу приватної автономії. Гарантії особистої свободи й автономії потребують конституційного обмеження принципу народного суверенітету та водночас дієвих механізмів суспільного контролю за інститутами представницького врядування. Інституційними гарантіями виступають поділ влади, який має на меті захист свободи через забезпечення врівноваження публічновладних інституцій, органи конституційного нормоконтролю. Французькі ліберальні філософи (зокрема Е. Сієс та А. Токвіль) надавали суттєвого значення громадським формам і

засобом впливу на діяльність органів державної влади та контролю за ними, зокрема вільній пресі, зібранням, петиціям тощо. Самі по собі гарантії не забезпечують від імовірних зловживань владою, але призначені ускладнити можливість привласнення правлячим суб'єктом суверенної волі народу, перетворення повноважень на власні безмежні права через механізми репрезентації. У сучасних неліберальних і квазіліберальних політичних режимах поняття республіки, демократії, народного суверенітету, політичної свободи не мають або втрачають сутнісний смисловий зв'язок з індивідуальними свободами, гарантіями реалізації, особистої автономії та недоторканності, що має наслідком зміну (деформацію) інститутів політичного представництва.

Список використаних джерел

- Constant, Benjamin. (1988). Principles of Politics Applicable to All Governments. *Political writings*. Fontana Biancamaria.
Constant, Benjamin. (1988). The Liberty of the Ancients compared with that of the Moderns. *Political writings*. Fontana Biancamaria.
Duso, Giuseppe. (2003). "Representative Demokratie, Entstehung, Logik und Aporien ihrer Grundbegriffe" in Karl Schmitt (ed.),

Herausforderungen der repräsentativen Demokratie. Nomos, p. 16. Цит. за Philip Manow. In the King's Shadow. *The Political Anatomy of Democratic Representation*. Polity, 2010, 35.

Мере, Жерар. (2003). *Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади*. Кальварія, 67.

Севрюков, Д. (2018). *Суверенітет. Генеалогія ідей в контексті політичної та правової історії*. Талком, 75.

References

- Constant, Benjamin. (1988). Principles of Politics Applicable to All Governments. *Political writings*. Fontana Biancamaria.
Constant, Benjamin. (1988). The Liberty of the Ancients compared with that of the Moderns. *Political writings*. Fontana Biancamaria.
Duso, Giuseppe. (2003). "Representative Demokratie, Entstehung, Logik und Aporien ihrer Grundbegriffe" in Karl Schmitt (ed.), Herausforderungen der repräsentativen Demokratie. Nomos, p. 16. Цит. за Philip Manow. In the King's Shadow. *The Political Anatomy of Democratic Representation*. Polity, 2010, 35.
Mere, Zherar. (2003). *The Principle of Sovereignty. History and Foundations of Modern Government*. Kalvariia, 2003, 67 [in Ukrainian].
Sevriukov, D. (2018). *Sovereignty. The Genealogy of idea in the context of political and legal history*. Talkom, 75 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 06.10.24

Прорецензовано / Revised: 28.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.11.24

Denys SEVRIUKOV, DSc (Law), Prof.

ORCID ID: 0000-0003-4106-6375

e-mail: denys.sevriukov@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE IDEA OF POLITICAL REPRESENTATION IN THE VIEWS OF FRENCH LIBERAL PHILOSOPHERS AT THE END OF THE 18TH AND THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURIES

Background. The features and evolution of the views of French liberal philosophers at the end of the XVIII and the beginning of the XIX centuries regarding the idea of political representation in connection with the issues of people's sovereignty, freedom, democracy and the republican system is studied.

Methods. To realize the defined goal, general scientific and special methods of scientific knowledge were used, including analytical, logical-historical, comparative-legal, etc.

Results. The contribution of E. Siyes to the political theory of republicanism, his substantiation of the organic connection between the sovereignty of the people and political representation with the fundamental distinction between the republic and democracy is highlighted. The features and differences of modern individual liberty from ancient liberty and the role of representative governance for the protection of political freedom in the liberal doctrine of B. Constant and the significance of the problem of majority omnipotence in the views of A. Tocqueville are shown.

Conclusions. Within the intellectual tradition of French liberalism, the idea of political representation was part of the theory of revolutionary republicanism, discourses of sovereignty, freedom, balanced and responsible governance. Political representation as the basic idea and institutional mechanism of the republic was opposed to the doctrines of unlimited popular sovereignty and direct democracy.

Keywords: representation, freedom, people's sovereignty, republic, democracy.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.